

SZEMLE

Szenci Molnár Albert, Jubileus esztendei prédikáció, Appendix de idolo Lauretano (Oppenheim 1618), A kísérő tanulmányt írta Imre Mihály, Budapest, Balassi – OSZK, 2017 (Bibliotheca Antiqua Hungarica 45, sorozatszerkesztő Kőszeghy Péter).

Szenci Molnár Albert, Psalterium Hungaricum, Kis katekizmus. (Herborn 1607), A kísérő tanulmányt írta P. Vásárhelyi Judit, Budapest, Balassi – OSZK, 2017 (Bibliotheca Hungarica Antiqua 46, sorozatszerkesztő Kőszeghy Péter).

Szenci Molnár Albert művei közül kettőt is megjelentetett hasonmáskiadásban a reformáció 500 éves évfordulója alkalmából az Országos Széchényi Könyvtár a Balassi Kiadó gondozásában. Szenci életművének számos darabja gyakorolt évszázadokig tartó hatást a magyar művelődésben. Az 1970-es évektől fogva egyre erősödik a személye és munkássága iránti érdeklődés. 1974-ben kiváló szövegválogatás jelent meg műveiből, főként Vásárhelyi Judit munkájaként. Monográfiák, szövegkiadások, tanulmányok hosszú sora jelzi azóta is, hogy a magyar irodalom-, művelődés- és egyháztörténet megkerülhetetlen személyiségét tisztelhetjük benne. Mára az életmű számos darabja hasonmás kiadásban áll rendelkezésre. A szótár, a vizsolyi Biblia két, Szenci Molnár által gondozott kiadása, az 1608-as hanau és 1612-es oppenheimi, továbbá Kálvin *Institutio*jának magyar fordítása és az imádságoskönyv. Nem hasonmások, de lehetetlen a felsorolásból kihagyni a *Discursus de summo bono, azaz értekezés a legfőbb jóról*, a zsoltároskönyv, a Napló és *Grammatica Latino-Hungarica* kritikai ki-

adásait, illetve az utóbbi kettő magyar nyelvre való lefordítását.

Egy ilyen életműnek és a feléje forduló tudományos érdeklődésnek természetes módon kellett helyet kapnia a reformáció 500 éves jubileum ünnepe sorozatában. Ezért határozta el az Országos Széchényi Könyvtár, amely számtalan példányt őriz Szenci műveinek eredeti kiadásából, hogy az ünnep fényét további Szenci facsimillékkel fogja emelni. Ezt a tervet a Balassi Kiadóval való együttműködésben a Reformációs Emlékbizottság támogatásával – sokak nagy öröme – sikerült is megvalósítani.

Elég magától értődő gondolat, hogy a reformáció 500. évfordulójára az a mű jelenjen meg, amelyet Szenci a reformáció 100. évfordulója alkalmából készített, vagyis a *Secularis concio Evangelica, azaz Jubileus esztendei prédikáció, melyben az Evangéliumnak ez előtt száz esztendővel... újonnan kinyilatkoztatása, terjedése és megtartása... megdicsértetik. Németül prédikáltatott Haydelbergában... Mindszent hónap 2. napján 1617. esztendőben Scultetus Ábrahám által... cum Appendice Latina de idolo Lauretano et horribili papatus Rom. idolomania et tyrannide...* (azaz hozzátalolt latin nyelvű függelékkel a loretoi bálványképről és a római pápaság rettenetes bálványimádásáról és zsarnokságáról (Oppenheim 1618). Ennek a műnek valóban aktualitást kölcsönöz az évforduló, megjelentetésére ez volt a „most vagy soha alkalom”. De mégsem ez az életmű lényege, hatásának titka, ezért esett másodikként a választás a *Psalterium Ungaricumra*, a verses zsoltáros könyvre, amely talán a legnagyobb hatású Szenci munkái közül. E mellett, ha nem is teljesen kerek, de 410 éves évfordulóját ünnepli az első, 1607. évi herborni kiadás.

A két kiadvány két erősen különböző kontextusba tartozik. A *Jubileus* harcos és kíméletlenül polemizáló mű, a másik építő. Hatása, használata máig eleven. Két összefüggésben azonban mégis összekapcsolhatók. Lássuk először ezeket, utána lehet áttérni tartalmuk és a két egészen kiváló kísérő tanulmány ismertetésére.

Mindkét kiadvány az európai, szorosabban véve a németországi protestáns humanista elit szellemi közegében fogant. Ennek az iskolák, a műveltség, a tudományok kultuszát tükröző gondolkodásmódnak kálvinista központja a pfalzi választó fejedelemség fővárosa, Heidelberg volt. S itt idézek Imre Mihály tanulmányából. „Már hosszabb ideje magyar peregrinusok sokasága tanult a heidelbergi egyetemen, aminek 1613-tól új fejezete kezdődött Bethlen Gábor fejedelemségével. E szoros kapcsolatrendszer a kultúra széles vertikumára terjedt ki, magába foglalta a protestáns teológiai rendszerek hazai átültetését, egyházpolitikai elvek elfogadását, történetteológiai megfontolásokat, továbbá az oktatás és iskolakultúra átalakítását, liturgiai, homiletikai szabályrendszerek átvételét, magyar közegbe való integrálását.” Ennek az intenzív kulturális transzfernek volt egy-egy eleme a zsolttárfordítás és a százéves jubileum megünneplésének közvetítése.

A másik összekötő kapocs a két nyomtatvány bevezető részeiben ragadható meg. Hosszú időn keresztül állt a magyar nyelvű zsolttárkiadások élén Filiczki Jánosnak Georg Rem Andreas Spethe latin nyelvű zsolttárfordítását köszöntő epigrammája alapján írt magyar nyelvű üdvözlő verse. Ebben elmondja, hogy a Clemens Marot és Théodore de Bèze által francia nyelven írt verses zsolttárokat a németek, olaszok, spanyolok, belgák, angolok, lengyelek, csehek is a maguk nyelvére fordították. *Midőn ezt jól látná az Molnár Albert... / Hogy ennyi sok keresztyén nemzet közül / Csak magyar nép volna e versek nélkül... / A zsolttárt magyar versekben formálta.* Filiczki versével párhuzamba állítható Abraham Scultetus, heidelbergi udvari prédikátor Loysa-Julianához, IV. Frigyes pfalzi választófejedelem özvegyéhez intézett ajánlása, amelyet Szenci németből magyarra fordított. Scultetus ennek végén felsorolja az évforduló

időpontjában uralkodó protestáns fejedelmeket és királyokat, megemlíti az angol, dán, svéd királyt, a német választófejedelemeket, a németalföldi és francia protestáns politikai vezetőket. A névsort aztán Szenci alaposan kibővíti – amint Imre Mihály felhívja erre a figyelmet – a magyarországi és erdélyi reformált egyház fő patrónusainak és dajkáinak felsorolásával.

Két összefonódó gondolat ismerhető fel mindebben. A reformáció a teljes keresztyénség ügye, sok országra kiterjed, sok országban vert gyökeret. Ez a kiterjedtség végső soron az egyház egyetemességének a bizonyítéka. Teológiai értelemben ez az akkori vallási viták egyik központi kérdése: Ki tartozik bele Krisztus egyetemes egyházába, ki van kívül azon, és ki annak igazi képviselője? Hasonló logikával sorolta fel Pázmány Péter is a *Kalauzban* (1637) azokat az országokat, ahol új erőre kapott, vagy amelyeket újonnan hódított meg a Trident utáni katolikus egyház. A földi területi kiterjedtség, ha nem is döntő bizonyítéka egy egyház igaz egyház mivoltának, de mindenképpen erős jele. Ez Szenci mindkét kiadványából kiolvasható. Ezzel összefonódó törekvés, hogy mindkét munkában nagyon határozottan összekapcsolódik az egyetemes keresztyénséggel, de legalábbis az egyetemes protestantizmussal a magyarországi protestantizmus. A többi keresztyén nép példája nyomán szólalnak meg magyarul a zsolttárok, és sok európai országhoz hasonlóan erős és előkelő pártfogói vannak Magyarországon is a reformált eklézsiáknak.

A *Jubileus esztendei prédikációt* tartalmazó alig több, mint százlapos kötet a Balassi Kiadó munkáját dicséri. A Todoroszku-könyvtár példánya alapján készült, megőrizve az abban található kézirásos bejegyzéseket. Igen szép kiállítású könyvecske, pedig nagyon puritán módon van díszítve. Néhány iniciálén és nyomdai ornamensen kívül egyetlen kép található benne, a függelék, a *De idolo Lauretano* (a loretói bálványképről) címlapján. Kézbevetelkor azt lehetné a laikus olvasó, hogy Madonna-ábrázolás karján a kised Jézussal. Ez azonban súlyos tévedés. A képnek, mint Imre Mihály tanulmányából kitűnik, kulcsszerepe van az egész kompozícióban, mert nem a Madonnát

ábrázolja, hanem a legenda szerint a IX. században élt nő pápát, Johannes papissát (VII. vagy VIII. János), karján a fattyú gyermekkel, akinek egy processio alkalmával adott életet. Fején a tizenegyágú korona nem glória, hanem leginkább a Jelenések könyvének azokat a királyait jelképezheti, amelyek a Bestiával együtt vesznek el, vele paráználkodtak. Végső soron ez az asszony ama nagy város jelképe, amelynek birodalma vagy a földnek királyain (Jelenések könyve 17, 12–13; 18, 9; 17, 18). Ez a kép a kiadvány központi jelképe.

A teljes nyomtatvány három részből áll. Első résznek kell tekinteni a bevezető szövegeket. A címlap hátán a függelék tartalomjegyzékét. Szenci latin nyelvű ajánlását Bethlen Gábor fejedelemhez. Bojti Veres Gáspár ugyancsak Bethlent és Szentkirályi Benedek Molnár Albertet köszöntő, szintén latin nyelvű üdvözlő verseit, továbbá Abraham Scultetus, feljebb már említett Loysa Juliánához intézett, Szenci által németből magyarra fordított ajánlását. Ezeket követi másodikként a fő rész, Scultetus prédikációja magyar nyelven, amelyet Heidelbergben németül mondott el az öt napon át tartó jubileumi ünnepségek második napján, 1617. november 2-án. Ennek külön, saját függelékében két imádság és *Pápistaság esmertető, evangélium szeretetű és isteni hálaadásra indító énekek* címen olvasható Szkhárosi Horváth András hat prédikációs éneke az 1540-es évekből. Továbbá a 101. zsoltár Andreas Spethe latin és Szenci Molnár Albert magyar verses fordításában. A zsoltár szöveggel szemközi lapon kezdődik harmadik részként az *Appendix* folytatólagos lapszámozással, de önálló címlappal, rajta a megtévesztő metszet. A címlap hátán olvasható Molnár Albert rövid, latin nyelvű előszava. Maga az *Appendix* egy nyolc darabból álló, a pápaság bálványimádását és zsarnokságát bizonyító szövegekből összeállított latin nyelvű kresztomátia. Középpontjában a loretoi kegyhely történetét és jelen állapotát ismertető leírással, amely egy 1499. évi velencei ősnymtatványon és Szenci 1596. évi loretoi látogatásának személyes élményein alapul. Természetesen nincs itt helye valamennyi Szenci által közölt szöveg részletes tartalmi ismerteté-

sének, hiszen ez két kiváló írásban, Vásárhelyi Judit 1985-ben megjelent könyvében (*Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*) és Imre Mihály kísérő tanulmányában is megtalálható. Csupán egy-két fontosabb megfigyelést és gondolatot emelek most itt ki külön hivatkozás nélkül a két ismertetésre.

Szenci szöveggyűjteményének megértéséhez tudni kell, hogy a jubileumi ünnepségekre közvetlenül a harmincéves háború kitérőse előtt került sor. Európa megtelt éles hangú hitvitákkal. A küszöbön álló küzdelemre már felálltak a táborok. Szenci kiadványából azt lehet megtudni, hogyan élte meg a protestáns fél ezt a helyzetet. Milyen történeti, történetológiai kontextusba állította saját pillanatnyi léthelyzetét. A jubileumi prédikációt időben megelőzte Scultetus új eszterndei beszéde, amelyet Szenci magyarul a Scultetustól fordított postillás kötet végén közölt, de tartalma szorosan hozzátartozik a jubileum üzenetéhez (*Postilla Sculetica. Az egész eszterndő által való vasárnapokra és jó innepekre rendeltetett evangéliumi textusoknak magyarátja*, Oppenheim 1617). Vásárhelyi Judithoz és Imre Mihályhoz hasonlóan erre is támaszkodnak az alábbiak.

Scultetus prédikációjának textusát a Királyok II. könyvének 23. részéből vette, amelyben Jósias király megtalálja a törvénykönyvet, és megtisztítja a jeruzsálemi templomot, a Baal tiszteletéhez szükséges eszközöket megégetteti Jeruzsálemen kívül a Cedron mezején. Prédikációját, a bibliai igével párhuzamba állítva a jelent, két részre osztja. *Először, mely gonoszul volt dolga az anyaszentegyháznak ez mi országunkban, midőn az római pápát tartotta fejének, és annak lába alá volt vettve. Annak utána másodsor, mely jól legyen dolga az evangéliumi anyaszentegyháznak, amely a Krisztust egyedül ismeri az ő fejének lenni, és egyedül csak ő tőle kíván vezéreltetni.* Hogy érthető legyen a prédikáció tékje, ki kell ezt egészítenünk a *Postilla Sculetica* Exaudi vasárnapra írt két, magyarázatra felvett részével. Az első, hogy *a keresztyén vallás az igaz vallás.* A másik, hogy *a pápistaság nem igaz keresztyénség.*

A jubileumi prédikáció a reformációt a tévelygések fölötti győzelemként mutatja be. De

az egész üdvtörténet reformációk sorából áll. Imre Mihályt idézem: „Magának Krisztusnak a fellépését, tanításait, majd tanítványainak, az apostoloknak a tevékenységét, utána az ógyház kiemelkedő személyeinek a működését egyaránt reformációnak nevezi Scultetus, ezt követi majd Luther.” A második rész az újabb száz év történetében mutatja be az igaz evangélium terjedésének diadalútját, az emberek, tartományok, országok örvendezését az igének. Maradjon meg ez az igaz vallás egészen addig, amíg az Úristen az ő anyaszentegyházát teljesen megreformálja, ama férfiú által, mely az igaz Jézus, az ki minket nemcsak a római pápa igájából, hanem a bűnnek igájából, az halálnak félelméből, az ördögnek kísértetiből megment és megszabadít (vö. Jubileus 43).

Szenci, mint feljebb is említettük, mindezt magyar horizontra illeszti, hiszen Bethlent a bevezető részek szinte magyar Jósias királyként ünneplik. A magyar kontextus felépítése folytatódik a *Jubileus esztendei prédikációt* követő, a török kérdést is hangsúlyozó imákkal, majd Szkhárosi hat énekével.

A Szkhárosi versek a régi tévelygő egyház és a megújuló igaz egyház küzdelmét, s az utóbbi győzelmét mutatják be. Megismétlik tehát a magyar hagyományra támaszkodva Scultetus gondolatmenetét. Nagyon tudatos választás volt ez Szencitől, aki Scultetus új esztendői prédikációjának fordításában külön megemlékezett a magyarországi reformáció énekkultuszáról: *Az lelki tanulságokkal teljes énekek is, az melyeket az evangélium tanítói szerzettenek sok számtalan embereket vezérlettenek az igazságnak esmeretire Németországban, Belgiumban, Franciaországban kiváltképpen pedig Magyarországon, holott az könyvnyomtatásnak szűk volta, fogyatkozása miatt ez eszközzel kellett gyakran élniek az tanítóknak, az kik a diákoknak szép lelki tanulsággal teljes énekeket irtanak eleikben, melyeket nemcsak házanként, hanem lakodalmakban is megéneklettenek* (idézi Vásárhelyi Eszmei 44, Scultetus: *Postilla*, Oppenheim 1617, 1024). Már ebben a néhány sorban is visszaköszön a Szkhárosi-versek forrása, Bornemisza Péter *Énekek három rendbe* (Detrekő 1582) című gyűjteménye. Ő írja az

előszóban, hogy a második rendben közölt énekek *házunknál és házunk kívül, menyezőbe, és mértékletes, nem zabáló lakodalomba és minden helyen... szabadon prédikáció gyaránt[!] lehetnek.*

A fő részt a 101. zsoltár zárja, amelyet Luther a keresztyén uralkodó királytükrenek tartott. Szemben áll vele az *Appendix* címlapján a Johannes papissát ábrázoló metszet. A címlap szövegéből kiderül, hogy mi Szenci kiadványának további tétje. Idézem magyar fordításban: *Függelék a loretoi bálványról, amelyet III. Gyula, római püspök és némely utódja nem szégyelt az Evangélium mindenfelől előtörő nagy világhossága mellett sem, mintegy az Isten és emberek megvetéseként helyeselni.*

A történelmi visszatekintés és ünneplő megemlékezés felmutatja a reformációt, mint győzelmet a tévelygések felett. Ezt követi a loretoi Mária kultusz bemutatása. A loretoi szent házat, amelyben a katolikus hagyomány szerint Szűz Mária született, s amelyben 12 éves koráig nevelte Jézust, már az apostolok templommá alakították, s maga Lukács evangélista készített és helyezett el benne egy Mária-szobrot. Miután a környék lakossága mohamedáná vált, angyalok vitték át a házat Palesztinából mai helyére, ahol felséges templomot emeltek föléje. 1525-ben VII. Kelemen pápa köröskörül márvánnyal burkoltatta be a házikót, VIII. Kelemen pápa pedig 1595-ben megparancsolta, hogy vésésük köbe a kegyhelyen a csodálatos átszállítás történetét, amit Antonio Gallus, a római anyaszentegyház bíborosa, osimói püspök meg is cselekedett. Szenci maga 1596. szeptember 19-én vasárnap jegyezte be naplójába, elmentem a loretoi Szűz Mária felséges templomába, itt bálványimádók és zarándokok óriási tömegét láttam (Szabó András fordítása).

A loretoi kultusz ezek szerint már a reformáció utáni időkben erősödött meg, vagy erősödött tovább. Imre Mihály bőséges forrásanyagokon keresztül mutatja be, milyen szimbolikus értelmet nyert Európa-szerte, de főként Németországban a protestáns polémikus irodalomban a címlapon látható Johannes Papisza ábrázolás, amely például már az ugyancsak Oppenheimben 1616-ban megjelent *Johanna*

papissa toti orbi manifestata adversus scripta Roberti Bellarmini címlapján is látható. Idézem Imre summázását: „a metszet ikonológiai tartalma, ez nem lehet az istenanya gyermekével, csak megtévesztő látszata. A metszet címlapra helyezése könyörtelen utalás a fattyút szülő, anyaságát is hazugul felhasználó (ál)pápara, ez már nem lehet más, csak a megtévesztő loretoi bálvány.” Ezzel áll szemben a magyar nyelvű rész utolsó lapjának verzőján elhelyezett 101. zsolttár, amely az Isten törvénye szerint kormányzó uralkodóról szól. Valóban nagyon tudatos a kiadvány tipográfiai elrendezése és telitalalat a hozzáfűzött értelmezés.

De miért kerül egy németből magyarra fordított prédikáció végére egy Mária-kultusz és jezsuita ellenes latin nyelvű szöveggyűjtemény? Egyrészt természetes módon kapcsolódik a prédikációhoz. Amint Imre Mihály megállapítja, hogy Scultetus conciója bőségesen tartalmaz a Mária-kultuszt hevesen elutasító részleteket. A válasz második felét Szenci Bethlenhez írt ajánlása, s az *Appendix* ugyancsak általa írt előszava adja meg, amint azt Vásárhelyi és Imre egyaránt kiemelte.

Szencit egykori tanára, Daniel Tossanus figyelmeztette, hogy Franciaországban és másutt is sokan vannak, akik az evangéliumi igazságot össze akarják egyeztetni a pápasággal. Sokan vannak elfoglalva a Bestia sebeinek gyógyításával. Ezért szükséges az igaz teológusoknak és egyházi szolgáltnak arra törekedni, hogy a pápaság, melynek helyes ismeretét a testi gondatlanság oly sokaknak lelkéből kiszorította, igaz valójában váljék ismeretessé, és megismertetvén kerültessek. Bennünket magyarokat pedig – fűzi hozzá Szenci – *más népeknél is jobban elborított a pápaság homálya és a zsarnokság terhe, az Antikrisztus ravasz csábítása.* (*SzMA válogatott művei*, Bp., 1974, 310, Borzsák István fordítása). Tossanus figyelmeztetése ezért *a mi Magyarországon is sokaknak fölöttébb szükséges. Mert vannak itt is, akik mintegy magukról megfeledkezvén az újból besompolygó pápaságot közömbösen nézik: a pápasokkal és egyéb eretnekekkel házasodnak össze, és fiaikat jezsuitáknak adják nevelésre* (*Uo.*, 313).

Az újból megerősödő római egyház fő esz-

közei közé tartozik a zarándoklat, a látványos ceremóniák, a vegyes házasságok, a jezsuita iskolák működése, a szerzetesrendek feléledése. Ezek ellen irányulnak a függelék szövegei.

Az egész kötetben a Bethlennek szóló ajánlás, az üdvözlő versek és a függelék latin nyelvű. A prédikáció jól ismert az európai közvélemény előtt, ez a magyar híveket szólítja meg. A latin részek Bethlent személyesen kapcsolják az európai egyházpolitikához, de ezek által Szenci maga is személyesen lép be az európai színpadra. Az egész kötet tétje pedig a reformáció győzelmének ünneplése és az eredmények megvédésére való figyelmeztetés.

A zsolttár ugyanannak a kulturális transzfernek a része egy évtizeddel korábban, mint a Jubileus prédikáció. Megszámlálhatatlanul sok kiadása létezik. Olyanok is, amelyek hűek az eredeti szöveghez, de olyanok is, főként az egyházi énekeskönyvekben, amelyek csak többé-kevésbé követik Szenci eredeti alkotását. De azt sem könnyű megmondani, melyik az eredeti szöveg. Szenci maga életében még kétszer adta közre zsolttárait, mindkétszer Károli Gáspár Bibliájának függelékeként 1608-ban és 1612-ben. Az RMKT-ban megjelent kritikai szöveg az 1612-es kiadást követi, jelezve a két korábitól való eltéréseket. Mi szükség van ezek után az első kiadás hasonmására? Mi az a többlet, amit csak ezen keresztül lehet megragadni?

A legfőbb szempont a *pretium affectionis*, az első kiadás érzelmi értéke. Szencit magát is mély érzelmi viszony kötötte a zsolttárokhoz. Naplójában már az 1590-es években gyakran feljegyezi, hogy milyen alkalomból, milyen zsolttárokat olvasott vagy énekelt vizsgáztalásképpen. A szövegekben, noha szigorú szöveg-hűsége törekedett, gyakran szólnak meg személyes élményei, felbukkan emlékkép gyanánt a magyar táj szépsége. A fordítást igen rövid idő alatt végezte el. Egységes ihletből született, és tolmácsolásában egységes művé vált mind a százötven zsolttár. Érződik rajtuk az alkotás öröme, és az, hogy sokszor magának a bibliai szövegnek az átélése az ihlető élmény. Érződik a befogadó közegnek, Szenci barátainak, ismerőseinek kívánczossága a magyar zsolttárokra. Az

évszázadokig tartó gyülekezeti és gyülekezeten kívüli használat pedig a zsolttárok későbbi közönségét kovácsolták közösséggé. Mindez együtt alkotja a pretium affectionist, ami csak az első kiadás kézbevitelével tárgyiasulhat.

Mindennek részletes kibontása található meg Vászárhelyi Judit egészen kiváló kísérő tanulmányában. Ezért érdemes gondolatmenetével közelebről megismerkedni.

A bibliai zsolttárok könyvének ismertetésével kezdődik Vászárhelyi gondolatmenete. A *Zsolttárok könyve* egy évszázadok folyamán keletkezett, igen változatos műfajokból álló énekgyűjtemény. Található benne panaszének, bűnbánat, könyörgés, hálaadás, dicsőítés, király zsolttárok, liturgikus énekek, vigasztalások, intések, tanúságtételek, Messiás zsolttárok.

Kálvin már 1538-ban, strassburgi prédikátorsága idején megverselt 18 zsolttárt az ottani gyülekezet használatára. Szent Ágostont idézve indokolja meg az énekelt zsolttárok gyülekezeti használatát: „akármerre keresgéljük köröskörül, sem jobb, sem Isten dicsőítésére alkalmasabb énekeket nem találhatunk, mint Dávid zsolttárait, amelyekre maga a Szentlélek tanította meg őt” (idézi Vászárhelyi 10). A zsolttárok dallamának pedig méltónak kell lenni azok tartalmához: „Azért alkalmaztunk ebben a könyvben ilyen fegyelmezett dallamformákat, mert ezeket ítéljük legalkalmasabbnak arra, hogy a szent tárgyat megfelelő súllyal és méltósággal zengjék, és hogy... a szent gyülekezetben is énekelhetőek legyenek.” (Vászárhelyi 11). Genfben 1543-ban Kálvin már egy profi udvari költőt, Clemens Marot-t kérte fel lefordításukra, aki ötven zsolttárral készült el haláláig. Ezt követően Théodore de Bèze, Kálvin genfi munkatársa, ugyancsak kiváló költő fejezte be a munkát. 1562-re készült el a mű, amely 130 különböző versformában foglalja magában a teljes, énekelhető, francia zsolttároskönyvet. A dallamokat a genfi kántorok, Loys Bourgeois és legvalószínűbben Pierre Davantès szerezték, felhasználva hozzá a korabeli francia lelki énekek, a középkori gregorián és az egykorú francia világi zene dallamvilágát.

A következő évtizedekben igen gyorsan elterjedt az európai kálvinista gyülekezetekben

a zsolttárok éneklése. Számos nyelvre lefordították őket. A 16. században már több, mint negyven kiadást ért meg csak a német nyelvterületen.

A zsolttároknek természetesen Szenci előtt is voltak magyar fordításai. Több nyelvemlék kódexünkben – *Apor kódex*, *Döbrentei kódex*, *Keszthelyi kódex*, *Kulcsár kódex* – megtalálható teljes szövegük. Ezek azonban breviáriumi típusúak, nem a Biblia sorrendje, hanem a zsolozsmák rendje a szerkesztési elvük. A magyarországi reformáció korai szakaszában 1548-ban Bencédi Székely István a Sebastian Münster által közreadott héber szöveg alapján teljes magyar prózai fordításukat nyomtattatta ki Krakóban. Ez a munka a Vizsolyi Bibliára is komoly hatást gyakorolt. Ezen kívül a protestáns énekeskönyvek graduál részébe kerültek be prózai zsolttárszövegek a zsolozsmák elemeiből, továbbá a gyülekezeti énekek között számos strófikus, metrikus zsolttárparafraízis található, amelyek közül bizonyára sokat ismert Molnár Albert is.

A genfi zsolttárok a magyar peregrinus diákok Pfalzban és Hessenben németül tanulták meg énekelni, s hatalmas igény támadt bennük magyar nyelvű változatuk iránt. 1602 után több társa, Szilvásujfalvi Anderk Imre, Taksonyi Péter, Miskolci Csulyak István buzdítja, kéri Szcencit ez irányú szándéka valóra váltására. Különös súllyal esett latba Johann Piscator, herbormi professzor üdvözlő verse, amelyben utal arra, hogy mutatványt kapott a tervezett munkából. Nagy ösztön lehetett Szenci korábbi élménye, Théodore de Bèze-zel való találkozása 1596-ban Genfben. Az agg zsolttárfordító szemközt ültette magával, hogy jól láthassa őt a fiatal magyar diák, s órákon át szívélyesen beszélgetett vele.

A fordítás munkáját, elsősorban Ambrosius Lobwasser német zsolttárainak 1598. évi kiadására támaszkodva, hihetetlenül rövid idő alatt végezte el Szenci. Az erre vonatkozó adatokat sokszor már-már misztikus tényként kezeli a szakirodalom. Naplójának tanúsága szerint 1606. március 9. és május 22. között készült el száz zsolttárral. Ekkor megpihent. Szeptember 1-jén fogott hozzá a maradék ötvenhez, és szeptember 23-án a bécsi béke megkötésének napján be is fejezte. A gyorsaságot némileg érthetővé

teszi, hogy a dallamok és versformák már a fülében csengtek évtizedes zoltáreléklési gyakorlatából. 1605 decemberében a heidelbergi könyvtárban kezébe vehette nagyszombati pártfogójának, Asztalos Andrásnak ajándékaként a Vizsolyi Biblia egy példányát, amely magyar nyelvű szövegének legfontosabb forrásává vált. Tekintetbe vette még „Boesius Kelemen segítségével” a verses zoltárok eredeti, francia nyelvű verzióját és Andreas Spethe latin nyelvű fordítását. A kinyomtatásra 1607. április 22. és május 12. között került sor Christoph Rab (Corvinus, Hollós Kristóf) herborni műhelyében.

A könyvecske részletes leírása itt felesleges. Alapos, a nyomdai kiállítást is méltató, minden igényt kielégítő ismertetése megtalálható a kísérő tanulmányban. Lényeges részei a következők: Az élén egymással párhuzamosan két ajánlólevél olvasható. Az egyik IV. Frigyes, pfalzi választófejedelem szólítja meg, a másik az Árpád-házi Szent Erzsébetet ősei között tudó, magyarul is valamennyire értő Móric, hesseni fejedelem. Az *Előljáró beszédet* a magyarországi és erdélyi anyaszentegyházhoz és pártfogóikhoz címezte Szenci. A magyar nyelvű verses zoltárokat köttával együtt nyomtatták, amelynek jelrendszere a menzuralis notáció. A zoltárok függelékében még néhány Szenci Molnár Albert által szerzett ének van elhelyezve. A kötet második részét önálló címlappal és újra kezdődő lapszámozással a Heidelbergi Káténak egy Szenci Molnár Albert által készített 66 kérdés feleletből álló, kivonatos fordítása képezi, amelyet szentírási idézetekből álló Házi Tábla, néhány imádság és ének egészít ki.

Mindebből további mondandónk szempontjából az *Előljáró beszéd* a legfontosabb. Ebben mutatkozik meg ugyanis az az igen magasfokú esztétikai igényesség, amely Szencit munkájában vezette. Szamba veszi az előljáró beszéd a 16. századi magyar zoltárfordítási hagyományt, kiemelve Szegedi Gergely és Sztárai Mihály ma is a legszebbnek tartott parafrázisait. Megjegyzi azonban azt is, hogy a magyar verselési hagyomány formai tekintetben meglehetősen egysíkú. Mégis az utóbbi *egynéhány esztendőkből az mi emberink is ékesb verseket szoktak*

írni. Az ékesb versek legszebb példájaként pedig Balassi Bálint Bocsásd meg Istenem ifjúságomnak vétkét kezdetű költeményét idézi. De mégis az *franciai ritmusok... sokkal különb formán foglaltatnak öszve, és az verseknek sokféle nemei vadnak... Öszvességgel az zoltárok százharminc különböző nótákra vadnak, és majd megannyi a versek nemei. Annakokáért meg gondolhatja minden, minémű nagy munkával kellett énnékem ez hosszú magyar igéket az franciai apró igékből álló versekre formálnom, holott egy syllabával sem tehettem többet hozzá, sem az sensustól nem kellett eltávoznom. Mert nagyobb gondom volt az fundamentombéli igaz értelemnek fordítására, hogy sem a verseknek ékesgetésére.*

Szenci tudatában volt költői teljesítménye értékének! „A 150 genfi zoltárt 130 különböző verselésű és stófa szerkezetű formára 34 rímkeplet szerint kellett lefordítania” – írja Vásárhelyi Judit, és Szigeti Csaba nyomán hozzát teszi, a „négy-, öt-, hat-, hét-, nyolc-, kilenc-, tíz- és tizenkét soros versszakok különböző rímkombinációkkal Molnár Albert zoltárfordításaival kerültek be a magyar költészetbe.” (34).

A bibliai tartalomhoz való hűségnek, és a verselés magasra tett esztétikai igényének kettős szorítása ellenére, mint írtuk, átütnek Molnár zoltárszövegein a személyes élmények. Több ilyen helyet is rögzített már a korábbi szakirodalom. 1596 júniusában, végül sikertelen leánykérése eredményére várva, a 29. zoltárt olvasta. A harmadik versnél úgy érezte, hevesen megdördül az ég: *Az Úr szava úgy megzendül, / Hogy az szarvas idétlent szül, / Nagy harsogásától annak, / Az erdők fölszakadoznak, visszahangzik aztán a magyar zoltárban a numen adest élménye. Két nappal később rémálmaiból felriadva, szobatársát Wilhelm Bersichet kéri, hogy énekeljék együtt vigasztalásképpen a 91. zoltárt: *Nem leszen neked félelmed, / Éjjeli irtózástól, / Szíved nappal meg nem ijed, / Az röpdülő gyors nyíltól. / Nem árt neked semmiképpen / Az éjjeli döglelet, / Az halálos dög dőlésben / Néked semmit sem tehet.* Ugyanennek a zoltárnak az első stórfája szép példája annak, mikor Szenci számára maga a bibliai szöveg válik élménnyé, és az abban foglalt üzenet ihleti*

a verset: *Aki a fölséges Úrnak/ Lakozik oltalmában, / És e nagy hatalmasságnak / nyugoszik árnyékában, / Ez ilyen nyilván mondhatja, / Isten az én kövárom, / Ő életemnek oltalma, / És csak őbenne bízom.* Idegen földön fogantak meg Szenciben ezek a versek, de végig ott élt benne az otthon élménye. Tolnai Gábor a hatvanötödik zsolnártban Szenci szülőföldjét vélte felismerni, alighanem igaza volt. *Az szép sík mezők ékeskednek / Sok barom csordákkal, / Villagnak az szép szántóföldek / Sűrű gabonákkal. / Az hegyoldalak, mezőföldek / Szép búza nevéssel / Örvendeznek és énekelnek/ Nagy gyönyörűséggel.* A 104. zsolnártban a Libánus hegyein ültetett cédrusfák szinte észrevétlenül változnak át a magyar táj gólyafészket viselő jegenyéivé: *Holott a madárkák fészket raknak, / És kiköltésre fészkekben tojnak. / Az eszterág is fészket ott rakja, / Az jegenyefákon vagy on hajlékja.*

Nem lehet azon csodálkozni, hogy hamar népszerűvé váltak Szenci zsolnártai a magyarországi egyházakban is. 1635-ben Lőcsén és 1642-ben Váradon már a közös protestáns, illetve a kálvinisták által használt gyülekezeti énekeskönyveknek is részévé váltak, és ott maradtak az előbbiben egy évszázadra, a reformátusoknál pedig a mai napig. 1640 és 1655 között több mint tíz, köztük számos kottás kiadásuk bizonyítja, hogy éneklésük a puritanizmus évtizedeiben országszerte elterjedt. Kifejezés készlete, versformái beivódtak a magyar köznyelvbe és költészetbe egyaránt. Számos klasszikus költőnkél mutatható ki közvetlen hatása. Az alsóbb néprétegek műveltségének, minden napjainak is részévé váltak. Ennek bizonyítéka például az a hagyomány, hogy az 1849. évi fegyverletételnél a katonák a 80. zsolnárt énekeltek. *Hallgasd meg Izráel pásztora / És Józsefnek vezérlő ura, / Kit őrizsz, mint egy juhnyáját, / Fordítsd felénk szent orcádat, / Ki ülsz a kérubimokon, / Jelenjél meg Világoson.* Joggal idézi Vásárhelyi Judit Arany János véleményét a zsolnártok lecserélésének ötletéről. Nem lehet, „...mert az ő szövegét a nép már szinte egyenesen Dávidénak tartja, s úgy tiszteli.”

A pretium affectionisra hivatkozva kezdtük Szenci zsolnártai első kiadása facsimiléjének ismertetését. Arra hivatkozva fejezzük be. A ma-

gyar költészet egyik alapművét tartjuk a kezünkben, amely a hazai zsolnártahagyomány, a magyar nyelvű bibliafordítás és a legmagasabb rendű európai költészet találkozásából született. Hatása felismerhető legnagyobb költőink műveiben. Népszerűsége ma is vitathatatlan. A reformáció 500. évfordulójának ünnepére méltó cselekedett volt újbóli megjelentetése.

HELTAI JÁNOS

Келемен Микеш, Турецкие письма, Перевод Юрий П. Гусев, Издание подготовили Ю. Гусев, Г. Тюшкеш, О. Хаванова, Москва, Наука, 2017. 611 p.

Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* orosz kiadása a *Lityerturnije pamjatnyiki* sorozatban jelent meg. A sorozatról érdemes megjegyeznünk néhány adatot: 1948-ban alapították, a Szovjet Tudományos Akadémia – 1991-től Orosz Tudományos Akadémia – Világirodalmi Intézetében (IMLI). A világirodalom jeles alkotásainak orosz nyelvű ún. akadémiai kiadásairól van szó: a szövegeket alapos elemző tanulmányok és bőséges jegyzetapparátus kíséri, ezzel lehetővé válik a művek tudományos felhasználása is, pl. komparatistikai, kulturológiai jellegű kutatómunka számára. Komoly szakértői gárda – jeles irodalomtörténészek, történészek, nyelvészek, az egyes kultúrák és nyelvek tudós szakértői fordították/fordítják, és rendezik sajtó alá ezeket a világirodalmi műveket. 1948 óta napjainkig 703 kötet jelent meg a sorozatban, s az antik irodalomtól egészen a 20. századi szerzőkig terjed a válogatás köre, s az alkotások földrajzi megoszlása is rendkívül széles, röviden azt mondhatjuk, hogy mind a négy égtáj kulturái képviseltetve vannak benne. A részletesebb információkért a Google-ba beírhatjuk a 'Lityerturnije pamjatnyiki' kereső kifejezést, és tetszés szerint végigkövethetjük ezt a hatalmas sort.

A magyar irodalmat három könyv képviseli ebben a sorozatban: 2006-os megjelenéssel Balassi Bálint versei, 2011-ben Madách Imre *Az ember tragédiája* című műve, s 2017-ben a most ismertetendő *Törökországi levelek*, Mikes